

O'ZBEK TILIDAGI ANEMONIM KOMPONENTLI TEZ AYTISHLARNING LINGVISTIK TAHLILI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Qosimov Botir Saidvali o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tabiat hodisalari komponentli tez aytishlarning lingvistik, fonetik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tez aytishlar xalq og'zaki ijodining o'ziga xos janri bo'lib, unda tovush o'yini, ritmik qurilish va badiiy obrazlar uyg'unlashadi. Ayniqsa, tabiat hodisalarini ifodalovchi so'zlar bu janrda fonetik uyg'unlikni ta'minlash bilan birga xalqning tabiatga bo'lgan munosabatini ham aks ettiradi. Tadqiqotda tez aytishlarning fonetik takror, alliteratsiya, assonans va semantik ko'lam kabi jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tez aytish, tabiat hodisasi, fonetika, semantika, xalq og'zaki ijodi, alliteratsiya, lingvistik tahlil.

Dunyo tilshunosligining muhim bo'g'inlaridan sanalgan paremiologiyaning tadqiqot obyekti, shubhasiz, paremiologik birliklarga qaratilgan va paremiologik birlik sifatida tez aytishlarning o'rganilishida ularning inson tafakkuri mahsuli sifatida vujudga kelishi, tilda qo'llanilganda nutqiy ta'sirchanlikni ta'minlashi kabi omillar bilan birgalikda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, tez aytishlarning o'zbek va ingliz folkloridagi o'rni, genezisi, milliy tabiati, poetikasini yoritish, ularning semantik-struktur, lingvomadaniy, fonetik-stilistik tasnifi, tipologiyasi, noqardosh tillardagi ekvivalentini aniqlash orqali yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish, tarjimada berilganda milliy koloritni saqlash usullari, har ikkala xalqda tez aytish an'anasining o'ziga xos tomonlari, mavzuviy turlarini tadqiq etish va nazariy asoslashga xizmat qiladi[1].

Tez aytishlar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlaridan biri bo'lib, xalq orasida nutqni rivojlantirish, talaffuzni mashq qilish va eshituv hamda eslab qolish

qobiliyatini kuchaytirish vositasi sifatida keng qo'llanib kelgan. Ular ko'pincha **fonetik o'yin, ritm va ma'no uyg'unligi** asosida tuziladi. O'zbek xalq tez aytishlarida **tabiat hodisalari** — *shamol, yomg'ir, qor, quyosh, bulut, daryo, suv, to'lqin, chaqmoq* kabi elementlar muhim badiiy va semantik rol o'ynaydi. Ular nafaqat tovush uyg'unligini yaratadi, balki xalqning tabiatni idrok etish, uni obrazli ifodalash an'analarini ham aks ettiradi[4].

Tez aytishlar — **fonetik ritmga asoslangan qisqa, qofiyadosh, ko'p takrorlanuvchi** so'zlardan iborat turlar bo'lib, ular nutq apparatini mashq qildirish maqsadida yaratilgan. Lingvistik nuqtayi nazardan, ular **tovush tizimi (fonetika), so'z tuzilishi (morfologiya) va mazmun (semantika)** jihatidan o'rganiladi.

Masalan:

- “Qor yog‘ar, qorovul qorayib qolgan.”
- “Shamol shivir-shivir qiladi, shalola shovqin soladi.”
- “Yomg‘ir yog‘ar, yer yorilar.”

Bu misollarda *qor, shamol, yomg'ir* kabi tabiat hodisalari **mazmuniiy markaz** vazifasini bajaradi. Ular so'zlar orasidagi **ohangdorlik va tovush uyg'unligini** kuchaytiradi.

Tez aytishlarning asosiy fonetik xususiyati — **bir xil tovushlarning takrori (alliteratsiya)** va ****bir xil unlilarning uyg'unligi (assonans)** dir.

Misollar:

- “Shamol shovqin soladi, shalola shivirlaydi.” → undosh *sh* va *s* tovushlari alliteratsiyani hosil qiladi.
- “Qor yog‘ar, qoya qop-qora bo‘lar.” → *q* tovushining takrori artikulyatsiyani mashq qiladi.
- “Yomg‘ir yog‘ar, yer yorilar.” → *y* tovushining takrori ohangdorlikni oshiradi.

Bu jarayonda tovushlar o'zaro uyg'unlashib, **tovush musiqasi** hosil qiladi. Natijada tez aytish eshituvchanlik va talaffuz jihatidan samarali vosita bo'ladi[3].

Tabiat hodisalari tez aytishlarda nafaqat fonetik, balki **obrazli semantik** rol o'ynaydi. Ular ko'pincha xalqning hayot tarzi va tabiatga bo'lgan munosabatini ifodalaydi.

Masalan:

- “Yomg‘ir yog‘sa, yer to‘yar, odam to‘yadi.” – tabiatning saxovatini, hosildorlik va barakani bildiradi.
- “Qor yog‘sa, yo‘l topilmas, odam sovqotmas.” – sovuq faslning sinovli, ammo tabiiyligini ifodalaydi.
- “Shamol chiqsa, daraxt shovqin soladi.” – tabiatdagi harakat va tovush uyg‘unligi aks ettirilgan.

Demak, tabiat hodisalari bu tez aytishlarda **metaforik** ma'noda qo'llanadi: ular orqali inson hayoti, ruhiy holati va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik ifoda etiladi.

Tez aytishlar ko'pincha **qisqa gaplardan, takroriy so'z birikmalaridan** tashkil topadi. Masalan:

- “Qor yog‘ar — qovurilgan non soviydi.”
- “Shamol esar — shalola oqadi.”

Bu kabi tuzilmalar **parallel sintaktik qurilish** asosida tuzilgan bo'lib, ular ritmni mustahkamlaydi va tez talaffuz qilishni osonlashtiradi[2].

Tez aytishlarda tabiat hodisalari xalq tafakkurida **go'zallik, hayot, tozalik va uyg'unlik** timsoli sifatida talqin qilinadi. Ular xalqning **ekologik dunyoqarashini** ham aks ettiradi.

Masalan, *yomg‘ir* — baraka, *quyosh* — hayot, *shamol* — o'zgarish, *qor* — poklik timsolidir.

Demak, o'zbek tez aytishlari nafaqat fonetik o'yin, balki **madaniy va estetik qadriyatlarni** ham ifodalaydi.

O'zbek tilidagi tabiat hodisasi komponentli tez aytishlar xalqning **tabiatga ehtiromi, hayot falsafasi va estetik didini** ifodalaydi. Ular til tizimining fonetik boyligini namoyon etadi, talaffuz va nutq madaniyatini rivojlantiradi. Lingvistik tahlil shuni ko'rsatadiki, bunday tez aytishlar **tovush uyg'unligi**

(alliteratsiya), semantik obrazlilik va ritmik tuzilish orqali o'ziga xos xalqona ohangdorlikni yaratadi. Ular milliy madaniyatning til orqali ifodalangan noyob shakllaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mamataliyeva N.X. O'zbek va ingliz tillaridagi tez aytishlarning chog'ishtirma tadqiqi. Filol.fanlari falsafa doktori diss. – Buxoro. 2025. – 218 b.
2. Narmuratov Zayniddin Radjabovich. “Ta’lim” va “ilm” mazmunli frazemalarning semantik-struktur, lingvomadaniy xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari misolida). Filol fanlari doktori(DSc) dissertatsiyasi. Buxoro, 2024. – 246 b.
3. Qalandarov Sh. “O'zbek lingvomadaniy muhitida xalq maqollari evfemizatsiyasi. Filol. fanlari falsafa d-ri... diss. – Buxora, 2021. – 135 b.
4. Madalov N. E. Tabiat hodisalari bilan bog'liq maqollarda sinonimik va antonimik munosabatlarning ifodalanishi (ingliz va o'zbek tillari misolida) Filol. fanlari falsafa d-ri... diss. – Termiz, 2023. – 127 b.